

ЗГАМА АНТОНІНА ОЛЕКСАНДРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри господарського права і процесу,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ В УМОВАХ КАРАНТИНУ

За останні п'ять років суб'єктам господарювання в Україні все частіше доводиться відчувати на собі так званий «форс мажор» та наслідки тих обставин, які стоять на заваді належному виконанню ними своїх зобов'язань. Але якщо раніше такі обставини носили характер поодинокий або регіональний (зона тимчасово-окупованих територій), то запровадження карантину через поширення коронавірусної інфекції не залишило осторонь очевидно жодного господарюючого суб'єкта.

Крім того, звернення до окресленої тематики стає актуальним з огляду на нещодавні зміни до законодавства України у питанні регламентації відносин, які зазнають впливу непереборної сили. Так, 17 березня 2020 р. Законом № 530-IX внесено зміни до Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» та включено карантин до списку форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) як надзвичайних та невідворотних обставин, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами. Проте саме визнання карантину форс-мажорною обставиною не позбавило проблем правозастосування, пов'язаних з неможливістю виконання господарських зобов'язань.

Господарський кодекс України (так само як і Цивільний кодекс України) оперує поняттям «непереборна сила». Так, відповідно до ч. 2 ст. 218 ГК України у разі якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності. Не вважаються такими обставинами, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів.

Наразі практика застосування демонструє ототожнення понять непереборної сили та форс-мажорних обставин, підтримуючи підхід, закріплений у Законі «Про «Про торгово-промислові палати в Україні». Проте абсолютно правильно вказує О.А. Беляневич, що за розумінням ст. 218 ГК, слід розрізняти непереборну силу як обставину, яка об'єктивно (в силу прямої вказівки закону) усуває відповідальність, та

форс-мажор, тобто обставину, яка звільняє від відповідальності настільки, наскільки це передбачено договором [1, с. 132].

Насамперед до такого висновку доходимо на підставі буквального тлумачення ч. 2 ст. 218 ГК України та ч. 4 ст. 219 ГК України. Адже саме у ч. 4 ст. 219 ГК України встановлено додаткові підстави звільнення від господарсько-правової відповідальності, які сторони можуть застосувати, зробивши заздалегідь відповідне застереження у договорі. Зокрема, сторони зобов'язання можуть передбачити певні обставини, які через надзвичайний характер цих обставин є підставою для звільнення їх від господарської відповідальності у випадку порушення зобов'язання через дані обставини, а також порядок засвідчення факту виникнення таких обставин.

Разом з тим існує світова тенденція щодо визначення обставин, з якими пов'язують звільнення від відповідальності у сфері господарювання. При цьому не лише визначаються самі обставини як підстава звільнення, але й уточнюється порядок дій сторін у разі виникнення таких обставин. Так, сторона не несе відповідальності за невиконання будь-якого зі своїх зобов'язань, якщо доведе, що воно було викликано перешкодою поза її контролем і що від неї нерозумно було очікувати прийняття до уваги цієї перешкоди під час укладення договору або уникнення чи подолання цієї перешкоди чи її наслідків. Звільнення від відповідальності поширюється лише на той період, протягом якого існує дана перешкода, а сторона, яка не виконує свого зобов'язання, повинна повідомити іншу сторону про перешкоду і про її вплив на здатність здійснити виконання. Якщо це повідомлення не отримане іншою стороною протягом розумного строку після того, як про цю перешкоду стало чи повинно було стати відомо боржникові, він нестиме відповідальність за збитки, які є результатом того, що таке повідомлення не було отримане (ст. 7.1.7 принципів Міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА), ст. 79 Віденської конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р.)

Чинне законодавство не містить чітких положень стосовно алгоритму дій сторони договору, яка не може виконати зобов'язання в силу існування надзвичайних та невідворотних обставин. Для мінімізації негативних наслідків через настання карантинних обмежень доречно у договорі передбачити умови, які в силу зазначених обставин не можуть бути виконані у визначений строк, та визначити порядок дій сторін у разі їх виникнення. З метою збереження ділової репутації господарюючого суб'єкта та дружніх відносин з іншими учасниками господарських відносин доцільним є попередження контрагента про настання обставин, що унеможливають належне виконання зобов'язання та запропонувати за можливості реальні строки виконання такого зобов'язання після завершення карантину шляхом внесення змін до договору (наприклад, у вигляді додаткової угоди). При цьому слід провести документальну фіксацію наявності обставин, що унеможливають виконання зобов'язання. І тільки у випадку відмови контрагента доцільно звертатися до Торгово-промислової палати (далі ТПП) України за сертифікатом про наявність непереборної сили (форс-мажорних обставин). Водночас

варто обґрунтувати існування причинно-наслідкового зв'язку між зобов'язанням, виконання якого є неможливим, та обставинами, як на підставу неможливості виконати зобов'язання.

Тому сертифікат ТПП вважається ключовим доказом, що підтверджує настання форс-мажорних обставин (Постанова ВС КГС від 27.04.2018 р. у справі № 915/458/17) [2]. Проте, як свідчить судової практика, отримання сертифіката не є гарантією звільнення суб'єкта господарювання від відповідальності у сфері господарювання через відсутність підстав для застосування форс-мажорних обставин з позиції суду (постанови ВСУ від 14.02.2018 р. у справі № 926/2343/16, від 11.04.2018 р. у справі № 904/4470/16, від 14.05.2019 р. у справі № 904/1224/18).

Крім того, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в постанові від 26.03.2018 р. у справі № 910/7036/17 вказав, що до компетенції ТПП України віднесено вирішення питання встановлення наявності у заяві форс-мажорної обставини (обставини непереборної сили), а тому суд не вправі замість ТПП України надавати оцінку чи є викладені в заяві обставини форс-мажорними (обставинами непереборної сили) [3].

При цьому Верховний Суд України визначив, що відмова ТПП України у видачі сертифікату може бути оскаржена в суді за правилами господарського судочинства (Постанова ВП ВС від 31.10.2018 року у справі № 805/2078/15-а [4]; Постанова ВС КАС від 29.01.2019 р. у справі № 805/3240/16-а) [5].

Отже, встановлення непереборної сили (форс мажорних обставин) звільняє від відповідальності суб'єкта господарювання за невиконання зобов'язання, зокрема, сплати штрафних санкцій, проте зазначене не стосується відповідальності за порушення виконання грошового зобов'язання, визначеної ст. 625 ЦК України, яка не передбачає підстав для звільнення від відповідальності. Адже відсотки річних та інфляційні втрати, визначені ст. 625 ЦК України, є своєрідною компенсацією кредитора від знецінення грошових коштів внаслідок інфляційних процесів та за користування утримуваними ним грошовими коштами (наприклад, Постанова ВС КГС від 24.07.2018 р. у справі № 905/1722/17).

Таким чином, на наш погляд, для господарюючих суб'єктів реалістичними виглядають три сценарії подій в умовах здійснення господарської діяльності під час карантинних обмежень:

- 1) доведення неможливості належного виконання зобов'язання внаслідок дії надзвичайних та невідворотних обставин через карантинні обмеження, запровадженні Кабінетом Міністрів України чи урядами зарубіжних країн, котрі визнанні непереборною силою, як підстави звільнення від господарсько-правової відповідальності в силу положень ч. 2 ст. 218 ГК України за умови отримання сертифікату ТПП, якщо інше не передбачено договором чи законом;

- 2) доведення неможливості виконання зобов'язання через наявність надзвичайних обставин, визначених договором, в тому числі пандемії та введення карантинних обмежень, а отже, звільнення від господарсько-правової відповідальності в силу положень ч. 4 ст. 219 ГК України на підставі висновку компетентного органу у питанні

засвідчення наявності форс-мажорних обставин, що визначений цим договором;

3) доведення факту наявності ускладнень та економічної недоцільності для сторони договору через карантинні обмеження, а отже, визнання істотними змінами обставин договору та у зв'язку з цим можливості зміни або розірвання договору за згодою сторін, а у разі її відсутності – за рішенням суду.

Список використаної літератури:

1. Беяневич О.А. Звільнення суб'єкта господарювання від відповідальності за неналежне виконання договірних зобов'язань: проблемні аспекти. *Проблеми правового забезпечення підприємництва в Україні*. С. 131-135. URL : <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2016/15/34.pdf>.
2. Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 27.04.2018 р. у справі № 915/458/17. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73730698>
3. Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 26.03.2018 р. у справі № 910/7036/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73081565>.
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 31.10.2018 р. у справі № 805/2078/15-а . URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78044755>
5. Постанова Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 29.01.2019 р. у справі № 805/3240/16-а. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79503560>

Ключові слова: суб'єкти господарювання, звільнення від господарсько-правової відповідальності, непереборна сила, форс-мажорні обставини.

Ключевые слова: субъекты хозяйствования, освобождение от хозяйственно-правовой ответственности, непреодолимая сила, форс-мажорные обстоятельства.

Key words: business entity, exemption from economic and legal responsibility, superior force, force majeure circumstances.